

של מי

החורבה הזאת?

שאלת זיהויה של חורבת עמודים, אתר ארכיאולוגי בגליל התחתון, העסיקה חוקרים עוד במאה ה-19. הממצאים במקום ויישוב יהודי שהוזכר על ידי חז"ל יכולים לשפוך אור על תעלומת החורבה

כתב וצילם: ד"ר דרור בן-יוסף

חורבת עמודים שוכנת על גבי גבעה מתונה בשוליים המזרחיים של בקעת בית נטופה. המקום הוא גן לאומי מוכרז מ-1968 ונקרא גן לאומי שדה עמודים. שטח החורבה כ-55 דונם והוא כולל שני אזורים עיקריים: שרידי שכונת מגורים צפופה בחלקה הדרומי של החורבה ושרידי מבנים ובית כנסת בחלקה הצפוני.

בית כנסת זה מתוארך לתקופה שבין המאה השלישית למאה הרביעית לספירה, וכיוונו צפון-דרום. בפינה הצפון-מערבית של בית הכנסת ניצב העמוד היחיד שנותר על כנו (בעל חתך לב), ולפיכך כינו הערבים את המקום בשם ח'רבת אם אלעמד.

האתר נסקר כבר בסוף המאה ה-19 על ידי מגוון חוקרים, בהם אנשי הקרן הבריטית לחקר ארץ ישראל, וויקטור גרן הצרפתי, אינטלקטואל וארכיאולוג חובב, אך שרידי בית הכנסת נחשפו לראשונה רק בשנת 1905, על ידי הארכיאולוגים הגרמנים היינריך קוהל וקרל וצינגר.

↓ פדיסטל "לב" מבית הכנסת

הקדשה בארמית

מהחפירה עלה כי מדובר בבית כנסת בן שלוש שורות של עמודים בעלי כותרות יוניות, שניצבו על גבי פדסטלים (בסיסי עמודים) נמוכים. העמודים חילקו את בית הכנסת לאולם תווך, לשתי סיטראות (אגפים) ולקיר חזית הפונה לכיוון דרום ובו שלושה פתחים. פתח נוסף היה במרכז הקיר המזרחי.

בחלקו הדרומי של האתר, אולי בזיקה למבנה ציבורי נרחב, נמצא משקוף מעוטר, שבוור לשני חלקים, ובו תבליט של שני אריות הצועדים לעבר אמפורה (כלי חרס שהיה נפוץ ביוון ובסביבתה בעת העתיקה) ומניחים את כפותיהם על ראשי שוורים. אפשר

שמשקוף זה הועתק ממבנה בית הכנסת למבנה מאוחר יותר בדרום החורבה.

באחת האבנים שהתגלו בשטח החפירה נמצאה כתובת הקדשה בארמית בתוך "טבלת אוזניים" (טאבולה אנסטה), וזה תרגומה: "יעזר החזן ושמעון אחיו עשו את השער הזה של אדון השמים".

בשנת 1979 חודשו החפירות בבית הכנסת מטעם האוניברסיטה העברית בראשותו של ישראל לוי. בחפירה זו נתגלה, בסיטרה המערבית, קטע בן שש מילים מכתובת הקדשה ארמית על גבי רצפת פסיפס, שתורגם באופן הבא: "זכור לטוב - בר תנחום, שעשה את הפסיפס הזה ואת הגג. תהא לו הברכה. אמן סלה".

מהממצאים הארכיאולוגיים שנמצאו בבית הכנסת עולה שהוא היה פעיל, ככל הנראה, כמאה שנים בלבד, בין המאה השלישית למאה הרביעית לספירה, עד אשר ננטש. במאות הרביעית והחמישית המשך היישוב להתקיים, ויש הגורסים שבאזור הדרומי נבנה בית כנסת חדש, ששרידים ממנו נמצאים בסמוך למשקוף האריות.

מסדר זיהוי

חוקרים אחדים הציעו לזהות את חורבת עמודים עם כפר עוזיאל, שהיה משכנה של משמרת הכהונים השמינית אביה (דברי הימים כד, י). עם זאת, נראה שאת כפר עוזיאל יש לזהות דווקא עם סביבות כפר עוזיר, כשמונה קילומטרים דרומית-מערבית לחורבת עמודים, שבו נשתמר רכיב מהשם (עוזיאל - עוזיר).

לדעת כותב שורות אלה יש לזהות את חורבת עמודים עם כפר נמרה (אימרה), יישוב הנזכר במקורות חז"ל, כפי שיפורט להלן: החוקר הגרמני גוסטב דלמן בן המאה ה-19 הציע לזהות את כפר נמרה עם כפר נמרין, כיום יישוב מוסלמי נטוש על גבי הר נמרה, הממוקם

כשני קילומטרים דרומית-מזרחית לחורבת עמודים. הצעתו של דלמן מסתברת אמנם מבחינה גיאוגרפית ולשונית כאחד, אך קשה לקבלה בשל מיעוט השרידים הארכיאולוגיים בני התקופות הרומית והביזנטית בנימרין. מסקר שערך במקום ד"ר עוזי ליבנר, מהמכון לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית, עולה ששטח היישוב בנימרין בתקופה הרומית מצטמצם לכדי 14 דונמים בלבד.

נראה אפוא שהשם המקורי כפר נמרה נדד בתקופה המוסלמית מחורבת עמודים לנמרין הסמוכה, תופעה שכיהה בתחום הגיאוגרפיה ההיסטורית. יישוב בשם כפר נמרה נזכר בתלמוד הירושלמי פעם אחת בלבד, במסגרת תיאור תוצאות נזקי מרד בר כוכבא, מפי רב הונא: "שלוש מאות חנויות של מוכרי טהרות היו במגדל צבעיה ושלוש מאות חנויות של אורגי פרוכת היו בכפר נמרה".

מדברי רב הונא אפשר ללמוד על פגיעה ביישובים היהודיים מגדל צבעיה וכפר נמרה, שנודעו בזכות מלאכות הפולחן היהודי שנהגו בהם: מכירת טהרות ואריגת פרוכות. מהאמור לעיל אפשר להסיק ששני היישובים היו סמוכים יחסית זה לזה ושכנו באותו חבל ארץ.

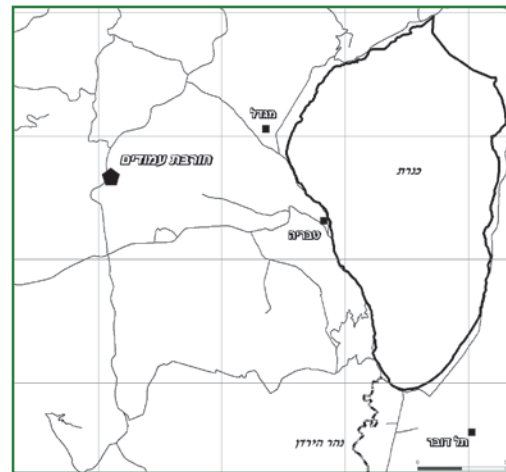
זיהויו של מגדל צבעיה אינו ודאי, ובמחקר הועלו שתי הצעות לזיהויו: האחת במגדל (מג'דל - מגדלה) שלחוף הכנרת והאחרת בתל דובר, כ-4.5 קילומטרים מדרום-מזרח לצמח.

גם אם לא נכריע כאן בשאלת זיהויו של מגדל צבעיה, אין ספק שיש לאתרו ברחבי הגליל התחתון ומהאמור לעיל מובן שגם את היישוב כפר נמרה יש לחפש באותו חבל ארץ.

נפגע, שוקם ונטש

מהנתונים שנאספו עד כה עולה שיש להעדיף את זיהוי חורבת עמודים עם כפר נמרה:

1. השתמרות השם נמרה בכפר נמרין, השוכן כשני קילומטרים דרומית-מזרחית לחורבת עמודים.
2. הימצאות שרידים יהודיים מובהקים (כגון בית כנסת וכתובות) בחורבת עמודים, בהתאמה

▲ שרידי בית הכנסת, מבט לכיוון דרום
 ↑ שבר של כרכוב האריות
 → מפת איתור לחורבת עמודים, שרטוט: מיקי לדל

לדברי רב הונא שתיארו כיישוב יהודי שתושביו עסקו בייצור ובמכירת פרוכות.

3. זיהוי כפר נמרה עם נמרין הוא קשה מההיבט הארכיאולוגי: במקום לא נתגלו שרידים מובהקים המצביעים על קיומו של יישוב יהודי; בתקופה הרומית מצטמצם היישוב, לאור נתוני הסקר, לכדי 14 דונמים בלבד.

4. סמיכות היישוב כפר נמרה ליישוב מגדל צבעיה, שני יישובים יהודיים בגליל התחתון, כפי שמובן מהטקסט התלמודי.

ממעט הנתונים שיש בידינו, אפשר לשחזר בזהירות את תולדות יישוב יהודי גדול וחשוב זה, ששכן על דרך ראשית ונהנה מקרקע חקלאית משובחת. כפר נמרה התקיים ככל הנראה כבר במאה השנייה לספירה, אך נפגע במהלך קרבות מרד בר כוכבא. הוא שוקם ושגשג במאה השלישית לספירה, זמן הקמת בית הכנסת הגדול שבצפון החורבה. במאה הרביעית לספירה ננטש (או נחרב) בית הכנסת הגדול (אולי במהלך מיגור מרד גאלוס או כתוצאה מהרעש בשנת 363), אך היישוב במקום חודש ונמשך לאורך התקופה הביזנטית. ■

הכותב הוא מנהל מרכז חינוך והסברה גליל תחתון, רשות הטבע והגנים

לטיול יצאנו

איך מגיעים? מצומת גולני נוסעים צפונה על כביש 65. כעבור ארבעה קילומטרים חולפים על פני צומת נטופה וממשיכים בכביש עוד כקילומטר אחד. כאן אפשר לבנות ימינה (מזרחה) ולהחנות את הרכב ליד הגדר - חפשו שם שער כניסה מברזל. כבר מהכביש תוכלו לראות עמוד אבן ניצב בשדה - זהו מקום בית הכנסת החפור. משקוף האריות נמצא כ-150 מטר מדרום לבית הכנסת. האתר פתוח לביקור, חנים, במשך כל השנה.